

«СОЦІАЛЬНА ДОВІРА»: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ

В умовах актуальним є питання про можливість регенерації соціальної довіри в суспільстві, що сприяє процесам соціально-економічного розвитку й конструюванню націй на основі збереження позитивних досягнень. Формування на основі відновлення соціальної довіри в суспільстві консенсуальних традицій, які сприяють будівництву цивільного суспільства, правової й ринкової держави, безпосереднім чином пов'язано з необхідністю вироблення й практичної реалізації принципово нового характеру відношень між владою, керуючою елітою та населенням, а також основними соціальними групами.

Дослідження соціальної довіри мають глибокий практичний зміст, оскільки вони дозволяють конкретизувати інституційні процеси, що відносяться до централізованої державної політики з редистрибуції благ в галузі, наприклад, податкової системи, й перерозподілу їх між людьми й групами в галузі соціальної політики. Соціальна довіра допомагає створити формальні інститути й організації, домашні господарства і родини.

Соціальна довіра, що існує в суспільстві, закріплює когнітивні стереотипи й посилки до міжгрупового взаєморозуміння, толерантності й міжнаціональної співпраці, демократичні устої, а також мінімізує наслідки глобальної й регіональної економічної нерівності, що розширюється.

Проблеми соціальної довіри з різних боків досліджують сучасні автори. Так, А.Алексеева аналізує вплив узагальненої і міжособової довіри на впевненість індивіда [1], А.Антоновский висвітлює основи соціоепістемології [2], Е.Дюркгейм розкриває соціологічну базу довіри [3], Дж.Колеман вивчає вплив довіри на поведінку агентів [4], М.Магомедов звертає увагу на соціологічний аспект довіри [5], С.Рубинштейн досліджує довіру з точки зору основ загальної психології [6], Е.Фромм є впевненим, що довіра має бути, перш за все, у людини до себе [7], Ф.Фукуяма є вважає довіру одним із шляхів розвитку відносин [8].

Поняття «довіра» активно використовується в соціологічних, економічних, політичних, антропологічних й інших дослідженнях, проте її визначення залишається серйозною проблемою з-за неоднозначності інтерпретації [1]. Аналогічно в українській науковій літературі поняттю соціальної довіри приділяється не достатньо уваги.

Таким чином за мету статті ставиться спроба розкрити сутність поняття «соціальна довіра» за сучасних умов. Досягнення такої мети потребує вирішення наступних задач: аналіз сучасних підходів до дослідження довіри; обґрунтування авторського визначення поняття «соціальна довіра».

Чималий вклад у дослідження соціальної довіри вніс німецький соціолог М. Вебер. На його думку, основою виникнення довірчих відносин (в сучасному розумінні) на Заході була так названа «формальна раціональність», тобто особливий метод правового мислення й юридичного підходу до актуальних соціальних дилем й суспільно-політичних задач, котрий практично повністю відсутній в інших цивілізаційних системах [10, с. 279].

Проте сучасні опоненти М. Вебера вказують на неясність того, чи була соціальна довіра результатом появи правового мислення в чистому вигляді або просто побічним наслідком поступового зростання капіталізму й індустріальних відносин в Європі .

Ці методологічні недоліки веберіанства відсутні в концепціях французького соціолога й етнолога Э. Дюркгейма [3], котрий, аналізуючи функціональну динаміку змін релігійних ритуалів, прийшов до висновку, що соціальна довіра створює за допомогою суспільної моральної солідарності й конформності загальним груповим символам.

Довіра як самостійне соціально-психологічне явище виконує фундаментальні функції в житті людини, основні з котрих зводяться до наступного: довіра виступає умовою цілісної взаємодії людини із світом; довіра здійснює функцію зв'язку людини із світом в єдину систему; довіра сприяє злиттю в сприйняття людини минулого, теперішнього й майбутнього в цілісний акт; довіра створює ефект цілісності буття людини, довіра сприяє виникненню ефекту цілісності особистості, за допомогою довіри встановлюється міра відповідності своєї поведінки, прийнятого рішення, цілей, поставлених задач як до світу, так й до самого себе [2, с. 145].

Довіра - як «впевненість в добросовісності, щирості, в правильності будь-чого й, що основане на цьому відношенні до когось-небудь, чим-небудь» - є центральним базисом як міжлюдських відношень, так й соціальних інститутів. Без більшої або меншої довіри неможливо здійснення жодної соціальної дії (укладання будь-якого контракту тощо) [9].

Інтерес до теми довіри загострюється в періоди бурних соціальних потрясінь й переходів тих або інших суспільств до наступної історичної стадії, коли недовіра до політичного режиму зі сторони широких верств населення й опозиційних партій становиться ресурсом й каталізатором трансформації суспільства. Проте й в відносно стабільних суспільствах ця тема є популярною в силу тих надій, котрі покладаються на довіру при прогнозуванні економічного зростання й збереження соціальної стабільності.

Однак при розгляданні численних досліджень довіри (економічної, політичної, соціальної) виникають деякі питання відносно їх методології.

Довіра є взаємовідношенням впевненості. Довірена «партія/сторона» (на яку можна покластися) по умовчуванню шукає наповнення політичних та етичних кодів суспільства, і в міру своїх сил старається виконувати свої обіцянки. Довіра не має потреби включати в себе віру в добропорядність, розум чи мораль іншої партії (сторони).

В соціальних науках категорія довіри сьогодні є предметом активних досліджень. В соціології (та психології) рівні довіри, до яких одна сторона може довіряти іншій, вимірюються у вірі в чесності, добродійності та компетенції іншої сторони. Базуючись на останніх наукових дослідженнях, недовіра може бути вибачена значно легше, коли вона інтерпретується як недостатня компетентність, ніж недостатня доброзичливість, чи чесність.

З цих перспектив, довіра представляє собою ментальний стан, котрий не може бути вимірний безпосередньо. Впевненість в результатах процесу довіри може бути виміряна через поведінку, або навпаки, кожен може робити самооцінки довіри (з усіма обмовками, що супроводжують даний суб'єктивний метод).

Довіра може розглядатися як моральний вибір, або нарешті як евристичний крок, що дозволяє людині діяти в умовах надзвичайно складної ситуації (з явно недостатньою інформацією про ситуацію), коли все одно приходиться приймати раціональне рішення.

Ф. Фукуяма, що підтримує цю концепцію довіри, як моральну систему, що не завжди піддається явному розгляду [8, с. 327].

Інша перспектива в соціальній теорії впливає із класичних «Початок соціальної теорії» Д. Колемана [3, с. 77], який пропонує наступне визначення:

1. Встановлення довіри дозволяє дії, котрі в інших умовах є неможливі (тобто довіра дозволяє дії в умовах недостатньої інформації про ситуацію та шляхи виходу з неї).

2. Довіра є дія, що включає довільну (волонтаристську) передачу ресурсів (фізичних, фінансових, інтелектуальних, чи тимчасових інших) від однієї особи до іншої.

3. Існує певна затримка між процесами надання довіри та результатами довірчої поведінки.

Сила визначень Колемана полягає в тому, що вони дозволяють розглядати в деталях довірчу поведінку. Ці розгляди корисні не тільки в частковому випадку людино-машинних процесів розгляду довіри, проте і в загальній довірчій поведінці сторін/партій.

Іноді автори [9] характеризують контексти довіри, як структури взаємодії, в яких моральні зобов'язання діють між тими, хто договориється (trustees).

В загальному випадку довіра важлива як соціальний інститут (урядові організації, тощо), і тому спільноти потребують перманентної присутності довіри в суспільстві. Тому довіра та альтруїзм (ірраціональні категорії) сьогодні є областями досліджень навіть в галузі економіки не зважаючи на те, що ці концепції виходять далеко за межі традиційної раціональної економіки [5].

Довіра – це найбільш фундаментальне явище, його психологічна сутність дозволяє повніше осмислити засоби зв'язку людини із світом, закономірності освоєння того культурного простору, всередині котрого людина тільки й може знайти свою родову людську сутність й в той самий час залишатися самостійним істинним «суб'єктом життя» (С.Л. Рубінштейн) [6, с.139], а не суб'єктом «відчуженої активності» (Е. Фромм) [7, с. 225].

Довіра до різних сторін світу й довіра до себе не існують ізольовано один від іншого й є відносно самостійними формами довіри. Рівень довіри до світу й довіра до себе знаходяться в стані рухливої рівноваги.

Ступінь довіри - первинний фактор для довгострокового взаємозв'язку людей. На думку багатьох авторів, довіра, що існує в організаціях, є невідчутною сутністю, тому воно важке для

розуміння, але «міць, що закладена в ньому здатна впровадити успіх в організації різних розмірів й галузей виробництва» [9].

Міжособиста довіра – головна особливість всіх соціальних ситуацій, де є об'єднання й взаємозв'язок людей.

В кожний момент часу людина має дві різноспрямовані психологічні позиції - особистісну й соціальну й намагається знайти стратегію поведінки, котра б відповідала обом позиціям одночасно.

Можна виділити два способи, за допомогою яких людина, будуючи стратегію поведінки, може усунути невідповідності: він може або збільшити рівень довіри до себе, або - рівень довіри до світу.

Ці положення дозволили побудувати типологію стратегій поведінки в залежності від пропорції або міри довіри до світу й до себе: рівні (відповідні) пропорції довіри до себе й довіри до світу лежать в основі вже відомих форм поведінки й забезпечення відносної стійкості як особистості, так й діяльності; переважання довіри до світу лежить в основі адаптивних форм поведінки, переважання довіри до себе - основа неадаптивних форм активності, що пов'язані як з ризиком, так й з творчою діяльністю, що перетворюється, й, нарешті, відсутності або втрати довіри до світу завжди сполучена із втратою довіри до себе [5].

Соціальна довіра в соціологічному аспекті носить суб'єктивний, повсякденний й діяльний характер. В функціональному відношенні воно пом'якшує різкість соціальних розривів між окремими верствами суспільства, що виникли внаслідок процесів соціальної диференціації й маргіналізації. Соціальна довіра забезпечує надійність й загальність сприйняття соціальних цінностей, а також соціальних інститутів.

Воно виступає як потенційний індивідуальний й груповий ресурс, що допомагає людині здійснити самоідентифікацію по лінії тагетування окремих людей й соціальних груп, котрим можна й котрим не можна довіряти.

Крім того, соціальна довіра втілює в себе колективну соціально-психологічну спадщину в вигляді загальних історичних традицій й звичаїв, за допомогою котрих структурується суспільне життя.

У формуванні соціальної довіри можна виділити культурні й нормативні фактори. Соціальна довіра генерується функціональною недостатністю тісних й інтимідальних відношень в сучасному суспільстві, а також індетермінізмом й амбівалентною невизначеністю в інтеракціях між соціальними агентами. Потреба в соціальній довірі як в своєрідному соціальному «скелеті» збільшується з пониження транспарентності в суспільному житті, що локалізує соціум в вигляді окремих соціально-територіальних сегментів.

Рівень соціальної довіри залежить від характеру дисемінації в суспільстві культури довіри, що має на увазі систему інститутів, котрі заохочують чуттєві відношення на індивідуальному й груповому рівнях. Культурні фактори соціальної довіри допомагають пом'якшити наслідки від радикалізації існуючих ціннісних конфліктів. Низький рівень культури довіри є істотною перепорою для довгочасного й позитивного розвитку економічної й політичної сфери суспільства й знижує вірогідність виникнення в суспільстві трансрегіональних й транстериторіальних соціальних мереж.

Велике значення в формуванні соціальної довіри грають нормативні правила й установки, що підтримують інтеракційну передбачуваність повсякденного життя. Нормативні правила укріплюють моральну й атрибуційну основу довірчих й реціпрокальних інтеракцій між соціальними групами.

Нормативність повсякденного життя полегшує виникнення відношень соціальної фамільярності по відношенню до нового для людини транслокального й транстериторіального соціального оточення. Проте занадто регламентоване нормативне регулювання, наявність істотних бюрократичних й адміністративних перепон, що патерналізують людину й є перепорою його автономної від держави діяльності й формуванню соціальної довіри.

Генезис соціальної довіри як колективної соціально-психологічного феномену є практично не усвідомленим й неререфлексивним процесом. Люди досить рідко виказують думки й судження про наявність або відсутність в суспільстві довіри між людьми або окремими соціальними групами. Тому соціальна довіра в сучасному суспільстві – це відношення, що знаходяться як би «в тіні» відношень багатства, влади або відомості.

Соціологи намагаються визначити соціальну довіру об'єктивно, описуючи її атрибуційні якості, що відокремлюють від інших аналогічних соціальних феноменів. Проте, як й інший соціальний феномен, соціальна довіра залишається суб'єктивним й колективним почуттям спільності й найвищої лояльності по відношенню до віри в значущість внутрігрупових стасунків.

В деякому значенні, соціальна довіра представляє вірності до інтеракційного минулого. Соціальна довіра не є статичним й постійно визначеною. Вона змінюється з потоком часу

згідно із політичними або соціальними необхідністю й втілюється у вигляді внутрішньогрупової культури або в символах. Соціальна довіра представляє своєрідний соціальний й духовний «скелет», формуванню котрого сприяє нестача транспарентності й невпевненість соціальних агентів в успішності майбутніх інтеракцій.

Транспарентність грає важливу роль в генезисі соціальної довіри й допомагає оцінити наслідки очікуваної довіри, а також взаємну підзвітність інших соціальних агентів й інститутів, що протистоїть довільності, нестійкості й свавілля [7].

Аналіз сучасних концепцій і підходів до дослідження соціальної довіри надало змоги сформулювати авторське визначення соціальної довіри як форми віри, що представляє в соціально-психологічному і економічному плані самостійний вид установки-відношення до світу й до себе, сутність котрого представлена у співвідношенні міри довіри до світу й міри довіри до себе. Основними умовами виникнення довіри є актуальна значущість об'єкту довіри й оцінка його як безпечного. Довіра є єдиним феноменом, що має, в гранично узагальненому виді, схожі формально-динамічні характеристики, умови виникнення, закономірності породження й функціонування, незалежно від того, в якій сфері життя людини вона проявляється: відносно чуттєвих даним образам якісно різного світу або стосовно надчуттєвої реальності (ідеалам, символам культури, авторитетним думкам, іншої людини, самому себе).

Подальші дослідження автор планує присвятити пошуку економічного навантаження соціальної довіри і її впливу на економічні відносини з позицій інституціональної теорії.

Література

1. Алексеева А. Уверенность, обобщенное доверие и межличностное доверие: критерии различения. / А.Алексеева / Интернет-ресурс. - Режим доступа: <http://socreal.fom.ru/?link=ARTICLE&aid=540>. - Дата доступа: 11.09.2010.
2. Антоновский А. Ю. Начало социозпистемологии: Эмиль Дюркгейм / А.Ю. Антоновский // Эпистемология & философия науки. – 2007. – Т. XIV, № 4. – С.142-161.
3. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Э.Дюркгейм / Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. – М.: Канон, 1995. — 352 с.
4. Coleman J.S. Response to the sociology of education award / J.S. Coleman // Academic Questions. – №2. - 1989. - P. 76–78.
5. Магомедов М.Г. Социальное доверие в обществе: социологический аспект / М.Г. Магомедов/ Интернет-ресурс. – Режим доступа: http://dibase.ru/article/24022009_magomedovmg/1. – Дата доступа: 17.09.2010.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн СПб.: Питер, 2009. – 713 с.
7. Фромм Э. Человек для самого себя / Э.Фромм / Пер. с англ. Э. Спировой.— М.: АСТ; АСТ Москва, 2009. — 328 с.
8. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. / Ф. Фукуяма. — М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2008. — 730 с.
9. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф.Фукуяма / Интернет-ресурс. - Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/fuku/02.php. - Дата доступа: 15.09.2010.
10. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 743 с.

65.011:639.2

*Хриенко Т.В., д.соц.н., профессор,
ТНУ имени В.И. Вернадского, г. Симферополь*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СОЦИАЛИЗАЦИЯ МОЛОДЕЖИ КРЫМА: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ

Статья написана на основе данных, полученных в ходе проведения комплексных социологических исследований по теме: «Социологический анализ мировоззренческих ценностей студенческой молодежи Крыма», которые проводятся в режиме мониторинга ежегодно, начиная с 1991 года по настоящее время. Актуальность исследований проблем социализации молодежи более чем очевидна, поскольку молодежь является одной из важнейших социальных сил, обеспечивающих прогрессивные процессы современных социально-экономических и гуманитарных преобразований.